

«Парадокс і таїнство свободи в Святому Письмі і в Божому слові»

І ще до вступу я б хотів поділитися тим, що я вдячний за запрошення, бо це є нагодою для мене якось зазнайомитися з Олександром Кривенком, з яким наші стежки не дуже перехрещувалися. Ми були в тому ж просторі львівському в 90-х роках, але знайомився я з ним, читаючи про нього. І я думаю, це початок мого знайомства, зокрема подиву свободи його духу. Не знаючи його родинних обставин, чинників, які обумовлювали розвиток його характеру, я мушу все ж таки констатувати, що це мабуть був особливий дар. Але до цієї свободи ми остаточно дійдемо в нашій бесіді.

За словником біблійних понять свобода, яка по-грецьки звучить „елеутерія”, має досить такий чіткий свій такий потік – елеутерія, „елеутерос” – вільна, незалежна людина, „елеутероо” – освободжувати, визволяти, має як біблійний термін свою історію в грецькій класичній спадщині. Передовсім це є політична свобода, це є незалежність первозданних греків, це можливість розпоряджати самим собою, зокрема в противенстві до рабства.

Елеутерос – це вільна, незалежна людина, яка господарює своїм майном, але передовсім своєю особою. В переносному значінні тут нюанси шляхетності Духу, відвертості, щирості, а також нюанси з таким легким негативним ухилом: брак відчуття, така нескованість, яка переходить у нерозважливість.

У кожному разі в тій класичній грецькій філософській традиції, свобода передовсім має політичний смисл. Елеутерос – це громадянин з усіма правами поліса, міста. Він може вільно висловлюватися в середовищі поліса. За Аристотелем поліс – це громада вільних людей. Потрібен закон, але свобода і закон не протиставляються, а взаємодоповнюються. Є небезпека, що в невластивий спосіб можна бунтуватися, свавільно проти закону, на користь неправильного розуміння свободи. Але передовсім знаходиться баланс, рівновага, і це поняття переноситься від індивіда до стосунків між державами, стає основою поняття суверенітету.

У пізніший час, коли занепадає грецький поліс, поняття переходить від політичного смислу до філософсько-релігійного. Людина не може панувати над зовнішніми речами, над тілом, над фінансами, грішми, славою, над волею, свободою. Елеутерія у них це відхід від реальностей цього світу через аскезу. До речі, аскезу таку, яку пропонують стоїки, її в Новому Завіті немає. Щоб закритися у власній душі, віддаючись законам і владі космосу та божества, людина повинна звільнитися від того, що зв'язане із цим світом: пристрастей, гніву, журби, від страху перед смертю. І така свобода, звільнена від пристрастей, стає рівновагою і повною гармонією з космосом. Тільки так людина може запанувати над собою і над її світом. І це ж добивається постійним і безмежним зусиллям.

У містерійних релігіях, які були в елліністичному світі 100 і 200 років після Христа, звільнення відбувається шляхом участі у культових подіях. І таким способом людина убожествлюється і звільняється від цього світу.

Отже контекст грецьких термінів і понять для погляду на біблійний текст. Як ми знаємо, Старий Завіт – єврейський текст, але існував до Христа він у перекладі на старогрецьку і називається він „септуагінтою”. В „септуагінті” це слово „елеутерія” має соціальне, а не політичне значення. Тобто у соціальному сенсі вільна людина від рабства не, так би мовити, у політичному сенсі, а вільна, скажімо, чи від рабства, чи від воєнного полону. Тільки раз в цілому Старому Завіті цей термін вживається, як свобода від якогось обов’язку. Цікаво, що цей терміну ми ніде не знаходимо у наративах про визволення Ізраїлю з Єгипту, але у текстах, які описують вавилонське вигнання. Тобто, політичне поняття чуже, обмежується як рабство, свобода. Свобода не є чимось природнім, а це є дія Ягве: не природа, а дар Божої ласки. Якщо покинути Ягве – пропадає свобода.

У пізньому, з точки зору християнства, юдаїзмі, тобто перед початком християнської ери, цей термін набирає вже зовнішньополітичного значення. Можемо взяти до уваги і рух «макавеїв»: там поєднується політичне та релігійне поняття свободи.

У Новому Завіті «елеутерія» можемо знайти 11 разів, «елеутерос» (вільна людина) – 23 рази, «елеутероо» – 7 разів. Ніколи в Новому Завіті це поняття не виступає як зовнішня свобода чи як політична свобода. Ісус не представляє себе як політичний месія на протигагу стоїчного чи старогрецького розуміння, це панування над собою чи господарювання над своїм еством, своїм існуванням, розпорядимість свого майна чи свого буття.

Пропонується щось радикально інше: Свобода слави дітей Божих. Зокрема, 8 глава в Листі до римлян Павла є класичним і таким дуже висловом того, що знаходиться в цілому у Новому Завіті: «Свобода є там, де є Господній дух, свобода в Христі». Закон свободи – це новий порядок життя, коли людина живе в гармонії з Божою волею. Визволення – це діло Христа, правда – це не є щось, а це є хтось, і це не є згусток інформації, а це є стосунок, відношення з особою в особистий спосіб.

На відміну від греків, Новий Завіт бачить людину як невольну: якщо греки кажуть, що людина є вільна і втратить свободу, то в Новому Завіті людина є невольна і потребує звільнення. Це сьогодні можна нелегко сприймати, з одного боку поняття, наскільки ми є вільні, ми вільніші сьогодні, ніж коли-небудь. Вільні від холоду і спеки: то нас кондиціонують, то нас гріють, щось холодне – мікрохвильовою пічкою гріємо, кинемо льоду. Маємо вільний доступ до інформації, ми вільні в транспорті, пересуванні, ми вільні в нашому суспільстві від голоду. Таке поняття неволі людини, можливо, є сьогодні легким до сприйняття. Я собі так думаю, мені було б цікаво з Сашком Кривенком поговорити про це питання от сьогодні.

В кожному разі, Новий Завіт бачить людину як таку, яка потребує визволення, і вона не може сама себе звільнити, сама собою оволодіти. Свобода полягає не у вільному розпорядженні самим собою, ні в політичному, ні внутрішньому сенсі, як було це у стоїків. Свобода радше є життям в Бозі, життям, яке відповідає Божому призначенню для людини. Можна інакше сказати – життя в гідності. Цю свободу здобувають парадоксально – відрікаючись себе самого. І це таїнство – парадокс.

Вільна людина не належить сама собі, але тому, хто її визволив, тому, який вмер і воскрес для неї. Тут подібність до Старого Завіту: свобода знов є даром. Свобода, передовсім, від гріха, від того, що зв'язує, деформує, від того, що знову, в свою чергу, змушує грішити. Це є постійне змагання для християнина, який визволився, бо діє спокуса. І тут є ще одна тема – відособлення гріха і лукавого. Про це не просто говорити на такій лекції, не можна не згадати тему самого Сатани. Питання Сатани, його існування не просте, хоча коли задуматися над Голодомором, над Голокостом, над несправедливістю розподілу дібр між олігархами і бідними та іншими лихами, війнами, кривдою, годі бачити як сама людина, яка родиться таким чистим немовлям, може бути носієм і творцем такого глобального лиха.

Свобода також є від закону. Це цікава річ, така дуже тонка і також парадоксальна. Бо Христос не казав, що „Я відкидаю закон”, а казав „Я його доповнюю”. Закон є важливий, він є дорогою до життя в Бозі, але одночасно він викликає поняття гріха і бажання, потягнення до гріха. Так, як кажуть по-дитячому: от тут є лінійка, за яку переходити не можна, і кожен думає, як би то її можна б переступити. Наскільки я можу по-пастирськи підійти до свого відношення з Богом, настільки я можу нагромадити плюсіків і мінусиків, щоб вийти з певним сальдо. Христос пропонує щось цілком інше, відкидання цього закону і запрошує до спілкування з Богом як дітей Божих, які потішаються і в цінностях і славою з самим Богом Отцем.

Пропозиція визволитися від гріха пов'язана з цілою динамікою ідолопоклонства, динамікою ілюзій, динамікою табу, які всі є чужі свободі, так як вона пропонується в Новому Завіті. Це не означає, що не має бути пошани до певних речей, навіть таких явищ, які мають поганський сегмент. Наприклад, за панібрата бути з Венерою – це трохи небезпечно, вона може попекти, вона бере у полон, вона остаточно пожирає. Ні, закон не є перекресленим, ні певні табу не є заперечені. А є ще цілком інший вимір, який не є лише протиставленням нової якості, а передовсім свобода, яка пропонується Христом, яка описується в книгах Нового Завіту – це є свобода від смерті.

Коли я читав ці спогади про Сашка Кривенка «Привіт, Сашко!», драма і трагізм його відходу, того, що Орест Друль сказав, як нам бракує його, бракує того, що він би любив сьогодні, того, що ми не знаємо, але нам того бракує. Це мене особливо вразило. Я не побачив тої його спосібності виходити з криз з усмішкою, яку, можливо, багато хто з вас знає, цю його легкість. І от в цьому прикладі, яких кожен з нас має багато у своєму житті, де є ублагальність смерті, її тінь, її різні символи, її прообрази, її оскарки, її недуги, тріщини в наших стосунках, це лишається для нас найбільшою «енігмою», найбільшим питанням.

Ми можемо думати про неї, ми можемо її відсувати. В західних суспільствах її заперечують. Нині є фірми, які ховають батьків молодих людей, туди не хочуть йти працювати, не хочуть йти до смерті і всього, що з нею пов'язане. Від смерті йдять. Христос своєю смертю смерть подолав і це й те ж свято, яке ми святкуємо і той тропар, який ми співаємо: «Христос своєю смертю смерть подолав і тим, що в гробах, життя дарував». Гробах правдивих, але й гробиках, в яких ми є в своїй політиці, економіці, в своїх стосунках, своїй родині, настільки великих чи малих проявах умертвлення, патології, яка веде до смертного закінчення чи самої простої смерті.

Найбільша наша ціль – найбільший наш страх, те, перед чим ми не можемо бути свобідні, якщо ми не дамо собі раду зі смертю. Я не боюсь, у мене є майбутнє і у мене є надія. Не з мого зусилля, не з моєї боротьби і моєї перемоги, яка може бути поразкою, вона є дар. Дається даром і отримується даром. І в нашому розділі листа до Римлян Павло каже: «Я певний, що ні смерть, ні життя, ні ангели, ні князівства, ні теперішнє, ні майбутнє, ні цілі, ні висота, ні глибина, ані якість інше створіння не зможе відлучити нас від Божої любові, що в Христі Ісусі Господові нашому, від того життя, від тої правди або іншими словами від тої свободи.

Де лишається тоді політична свобода? Як вже згадано, у Новому Завіті вона має другорядне місце. Така зовнішня свобода – не мета Ісуса, інакше він не давався б так легко образати себе. Ісус не говорить про свою силу на Землі, не використовує силу для політичної свободи, і в цьому він глибоко розчаровує очікування свого середовища. Його слова, його правдива свобода є поворот до Отця. Отже політична свобода не є найвищим добром, змагання за яке одобрює будь-які засоби: насильства, війни, але рівність у Христі є важливим постулатом, рівність, яка вже є і яка має завершитися. Але передовсім є пропозиція бути Божою дитиною. І тут виступає поняття гідності і слави, які не є для власного здобуття, а для власного утримання. Бог дає свободу, яка ангажує, зобов'язує і скеровує. Не свавілля, не свободу, яка розсіває, яка бентежить чи знищує.

Не вільний той, хто робить те, що хоче. Остаточна свобода – це є Божа дія. Вона не залежить від зовнішніх обставин. В цьому сенсі навіть раб може чути себе вільним. Через гідність і славу, через прагнення до них ми можемо себе застерегти, з одного боку, від утопій і від знеохоти... Сьогодні ми відзначаємо день народження Олександра Кривенка, а 1 травня була річниця від смерті Климентія Шептицького – надзвичайно шляхетної постаті, юриста, багатого молодого чоловіка, депутата чи парламентариста, ефективного оратора, прекрасного ремісника і господаря. А ще Климентій Шептицький був елегантним, він дуже любив гарно вдягатися, був знаний за мешти, добрий гумор. Він в 44 роки став монахом, чому не одружився – це ще питання до наших дослідників. В кожному разі, стає він монахом, покидає це все, а згодом після війни його арештують, і помирає він в тюрмі у Володимирі, розмінявши дев'ятий десяток. І всі свідчення про нього тюремного часу свідчать про те, що він був вільний, спокійний, свобідний, зберігаючи радість і спокій душі. Це є дар, це є щось надприродне, це є щось, чого я не дуже маю, чи маю не стільки, скільки б хотілося. Думаю, ми всі б

хотіли саме такої свободи, яка не обумовлена обставинами і яку ніхто не може від нас відібрати, і залежить не від того, чи ходив він до церкви, не тому, що він був чи не був аскетом, а тому, що він отримав немалу дозу такого дару. Сашко Кривенко розумівся з свободою.

Сьогодні будемо визначати всі разом ще не відомого нам лауреата премії Свободи слова. І свобода слова у цьому контексті може мати саме ті риси, які випроваджують до множення цього дару. Сьогодні у світі є багато знеохоти, багато негативу, багато хули. Я так слухав перед початком цієї лекції Мирослава Мариновича, те, що він сказав тут. Як він вміє благословити! Там немає якогось підмашування, нема якогось зайвого кадила, є властиве слово, яке називає речі по імені. Сьогодні він називає позитивні речі мого імені. Але він вміє так само делікатно звернути увагу, відкрити перспективу на ріст, на покращення.

Якби ми у своєму слові свobodно могли благословити, розкривати таїнство і час, красу і дар кожної людини. Зрештою, мені здається таким словом володіє і причаровує всіх Любомир Гузар. Я вже кілька разів мав можливість слухати Блаженнішого. Він ніколи не хулить, не принижує, а вміє так сказати, щоб піднести, і всі розуміють, що є поганим, і всі розуміють, що є скритиковане.

Другий вимір, який звільняє від ілюзій – це спосібність покаяння, спосібність перепросити. Не знаю, мені здається, що Кривенко вмів це робити, чи вмів подивитися на себе критично. Як сьогодні нашому політику цього бракує! Хто з наших лідерів вміє перед народом стати і сказати: „Я провинився, я не так зробив, я зрадив довіру, я використав ситуацію, я збагатився коштом бідних людей”. Всі це знають, всі це бачать, але воно не висловлене, таким чином заперечене.

І третя дисципліна, яка допомагає нам розуміти цей дар свободи: як гарно є дякувати. Чи не найбільш шляхетним відгуком людської душі є вдячність. Як вона примножує те, що є отримане, як вона визнає дар і розкриває свободу. Нема більш свobodного пережиття, ніж отримання дару. Бо дар не зароблений, він не викуплений, він є чарівним появленням Божої Благодаті, любові ближнього, спілкування людей.

Ось кілька думок, якими я хотів поділитися. Я дякую за запрошення, дякую за життя Олександра Кривенка і дякую всім носіям свободи і свободи слова.